

Oppfølging av særlig verdifulle
kulturlandskap i Sør-Trøndelag

RAPPORT:

HITRA KOMMUNE

Innhold:

- Beskrivelse av kommunen
- Glørstad - Kjølsøya
- Lya
- Strøm – Melandsjø

www.fylkesmannen.no/kulturlandskapsprosjektet

FYLKESMANNEN I SØR-TRØNDELAG
Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Fylkesmannen i Sør-Trøndelag

Avdeling for landbruk og bygdeutvikling

Statens Hus

7468 TRONDHEIM

Besøksadresse: E. C. Dahls gate 10

Tlf: 73 19 90 00

postmottak@fmst.no

www.fmst.no

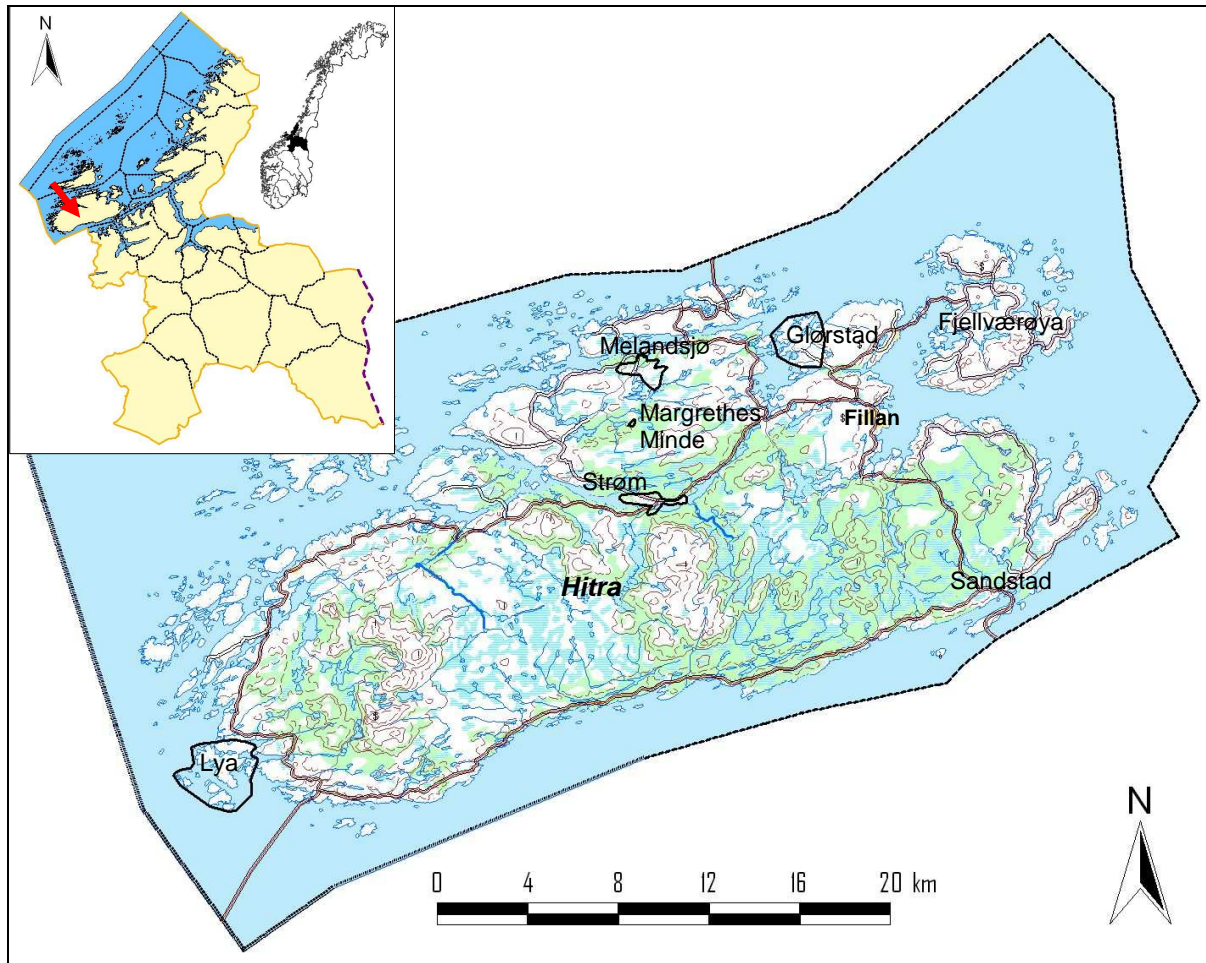
TITTEL Oppfølging av særlig verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag. Rapport: Hitra kommune	DATO 31.10.2005
FORFATTER Vigleik Stusdal	ANTALL SIDER 32
PROSJEKTLEDER/-ANSVARLIG Laila Marie Sorte/Per Joar Gunnes	STIKKORD Kulturlandskap Hitra
UTGITT AV: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, avdeling for landbruk og bygdeutvikling	

Innhold

1	Beskrivelse av kommunen	1
2	Glørstad – Kjøløyå.....	4
3	Lya.....	13
4	Strøm – Melandsjø	21
5	Kilder.....	32

1 Beskrivelse av kommunen

Hitra kommune har et samlet landareal på ca 680 km² og består av 2500 øyer, holmer og skjær, figur 1. Hitra har vært bebodd i 11 000 år (Hitra kommune). Folketallet var per 1.1.2005 4025 personer (SSB 2005). Etter år 2000 har det i enkelte år vært netto folketilvekst, men fortsatt en liten nedgang i sum.

Figur 1. Kart over Hitra kommune. Undersøkesområdene er avgrenset med sort linje. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454.

Hitra kommune er knyttet til fastlandet og nabokommunen i vest med undersjøisk tunnel. Kommunesenteret ligger på Fillan. Gode kommunikasjoner gjør at en kan samarbeide med nabokommunene på en enklere måte. Fastlandsforbindelsen har også ført til økende etterspørsel etter fritidseiendommer og arealer for hyttebygging.

Antall sysselsatte i primærnæringene er 11,4 % som er om lag på landsgjennomsnittet, men 4 % under fylket. Det er en større andel som arbeider i sekundærnæringer i kommunen enn for fylket, 30,8 % mot fylket 21,4 % (SSB 2005). Fiskeforedling er nok hovedårsaken til denne forskjellen.

Reiselivsnæringa er i vekst på Hitra. En stor stamme av hjort og fine fiskemuligheter lokker mange opplevelsesturister til kommunen. Kommunen har også lagt til rette for at dette skal være en vekstnæring.

Med så stort landareal og en befolkning på vel 4000 er det god plass til hver enkelt. Kun 18 % bor i tettsted og 72,2 % bor i bolig bygd etter 1961 (SSB 2005). Av den grunn er mye av den tradisjonelle boligmassen borte og innlemmet i ny bebyggelse.

Berggrunnen på Hitra består hovedsakelig av sure og næringsfattige bergarter som granitt og gneis. Dette gir et skrint jordsmonn mange steder og grunnlag for lite vekst. Det er imidlertid flere steder gammel havbunn som gir gode forhold for dyrking av næringskrevende vekster.

En fjerdedel av arealet på Hitra er skogkledd. Det er skog for "husbehov" og vedproduksjon. Skogen gir øya særpreg og det gir ly for viltet.

I jordbruket er endringene store, som ellers i fylket. Jordbruksarealet er på ca 20 000 dekar derav bortimot 5000 dekar ute av drift (ikke registrert i søknader om produksjonstillegg). Per 1.7.05 ble det søkt på 15 392 dekar. I 1983 søkte 178 bruk om produksjonstilskudd. Dette er redusert til 72 foretak i 2005 (SLF 2004). I 1949 var antall melkekyr 1484 (Strøm, Hitra) og i 2005 var det bare 549 kyr (SLF 2004). Det er en reduksjon til en tredjedel på vel 50 år. Dersom en går ennå lenger tilbake, var det 641 bruk i drift i følge landbrukstellinga i 1939. Det forklarer at det er mye leieareal på Hitra i dag. Det er fortsatt "familien" som eier og det brukes til fritidsbolig. De aller fleste som driver i landbruket baserer drifta på leid areal. Det er ofte kun deler av eiendommene som leies og følgelig vil en del av kulturlandskapet bli preget av det; beiter gror igjen og tungbrukte arealer blir ikke høstet.

Større avling og avdrått er basert på innkjøpte innsatsfaktorer, som kunstgjødsel, sprøytemidler og kraftfôr. Høyere produksjon per enhet har ført til at en har økt produksjonen på et mindre antall dyr og areal. Færre dyr, mindre behov for grovfôr og for beitearealer har ført til at mye jord har gått ut av produksjon. Der arealet er lite og dårlig arrondert er det vanskelig å høste med store moderne maskiner, slik at disse arealene blir liggende brakk.

Når dyra forsvinner blir behovet for driftsbygningen borte, driftsveier og utgarder forfaller, noe som fører til at en del av den særprega bygningsmassen og skifteinndelinga forsvinner.

Det åpne landskapet forsvinner og blir bevokst med kratt, og etter hvert tett skog. For å holde kulturlandskapet åpent er det behov for beitende dyr. Melkekyrne må nødvendigvis være i nærheten av driftsbygningen, men ungdyra, sauene, hestene og kjøttfeet kan flyttes og beite i andre områder enn i nærheten av husa.

Det kulturlandskapet vi har fått er en følge av en villet politikk; noe som vi har fått med på kjøpet, men som vi allment ikke setter pris på. Når naturen tar tilbake arealet blir det biologiske mangfoldet endret, antall arter blir færre og mye kulturhistorie forsvinner. Dette er verdier som oppfattes å tilhøre allmennheten og som landbruket har et ansvar å holde i hevd. Når kulturlandskapet endres så radikalt, forsvinner mye av grunnlaget for vekst i andre næringer, så som turistnæringa med tilhørende ringvirkninger.

I dette prosjektet vil en forsøke å vise hvilke verdier som en har innenfor de områder som er valgt ut og hva som skal til for at en fortsatt kan ta vare på disse. Hva som er mulig å ta vare på er opp til den enkelte grunneier og de som har interesser i områdene. Noe av pengene som er med i grunnlaget for inntekter i landbruket, blir nå kanalisert slik at de kan være med å stimulere til å holde prioriterte områder i kulturlandskapet i hevd.

Undersøkellesområdene

På et møte mellom representanter for prosjektet og Hitra kommune 28.4.2004 ble det plukket ut tre områder man skulle arbeide videre med i prosjektet. Dette var områdene Strøm – Melandsjø (inkludert Margrethes Minde), Lya og Glørstad – Kjøløy. Områdene ble plukket ut på grunnlag av kvaliteter i kulturlandskapet som er viktige for allmennheten.

Utvelgelsen av områder i prosjektet gir ikke en endelig oversikt over de mest verdifulle kulturlandskapene i kommunen. Andre områder kan også være særlig verdifulle kulturlandskap. Prosjektet er først og fremst en arbeidsmetode, der målrettet innsats mot enkeltområder er en sentral del i arbeidet for å oppnå maksimal effekt av de tiltak som settes i verk i kulturlandskapet.

Glørstad – Kjøløy er et typisk kystkulturlandskap, der lyngheia er den dominerende kulturmarkstypen. Kystlyngheia i området er av en ganske rik type, grunnet næringsrik og delvis kalkrik berggrunn. Dette gir en, for kystlynghei, artsrik vegetasjon. Lyngheia er i dag i gjengroing og er avhengig av at det settes i verk mer omfattende tiltak for at den ikke skal gro igjen i løpet av relativt kort tid.

Lya er ei øy som består av kystlynghei og to småbruk med et tilhørende naust- og bryggemiljø. Øya er så å si uberørt av moderne inngrep, og fremstår derfor som et helhetlig og interessant kystkulturlandskap. Lya er også et attraktivt turområde. Området er imidlertid i gjengroing, noe som utgjør en fare for at det skal miste noen av de viktigste verdiene knyttet til kulturlandskapet.

Strøm – Melandsjø er et interessant kulturlandskapsområde med tallrike muligheter for turgåing og rekreasjon. Mange gamle veger binder de ulike elementene sammen, og av det mest interessante er de gamle, artsrike engene og fjøset på Undås, jakt- og lystresidensen Margrethes Minde og gravminnene på Strøm. Det ca. 200 år gamle hageanlegget Margrethes Minde er svært sjeldent, særlig med tanke på at det ligger flere kilometer fra bosetning (Nilssen 2003a).

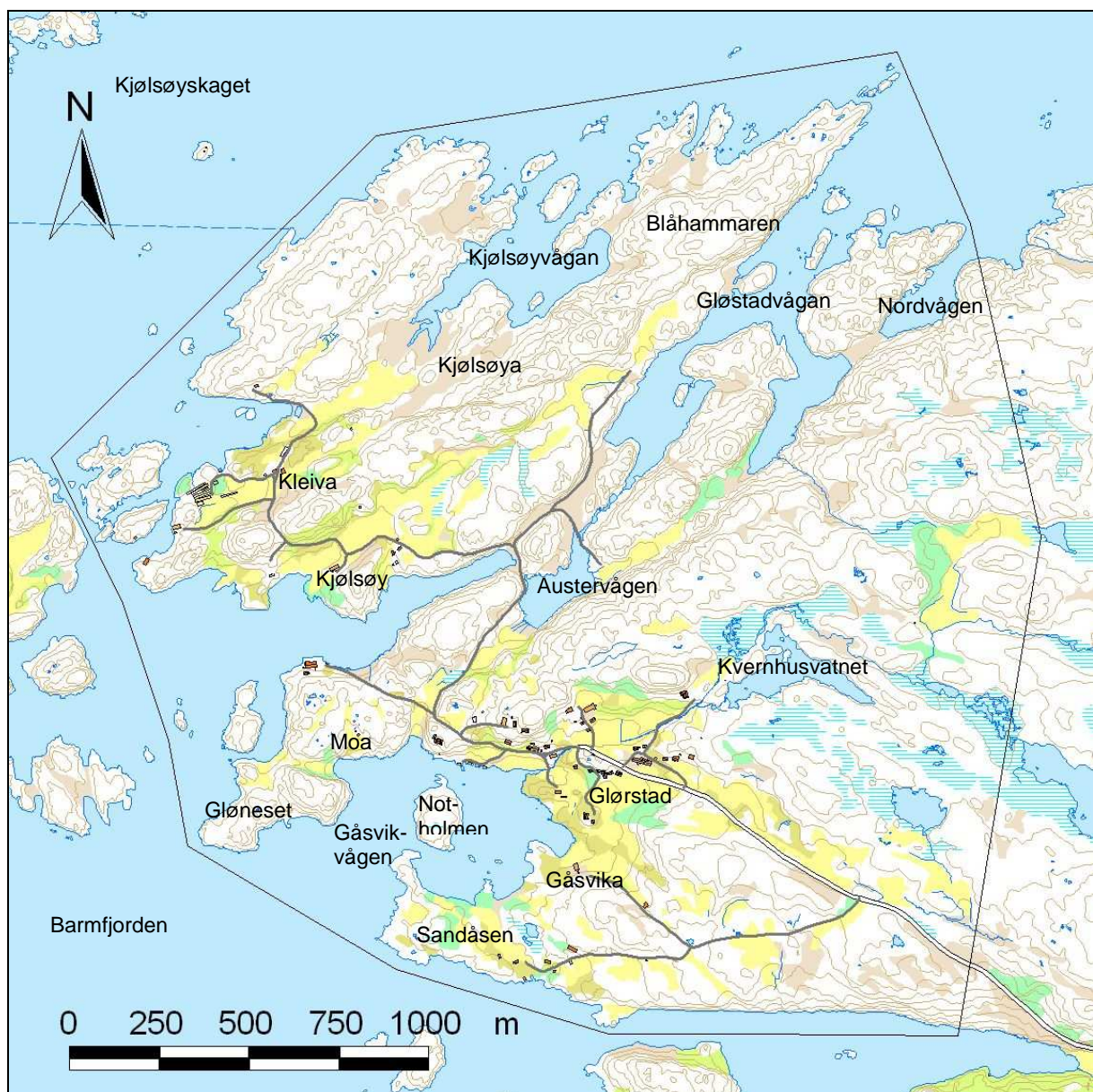
2 Glørstad – Kjøsøya

Befart: Medio juni 2004

Hoh.: 0-63 m

Beskrivelse av området

Området Glørstad – Kjøsøya ligger på nordøstsida av Hitra, ca. fem km nord for Fillan, figur 2. Dette er et kystkulturlandskap preget av store lynchjeiarealer. Området avgrenses i øst mot Lauvåsheia og ved Nordvågen. Ellers grenser området mot sjø med Barmfjorden i sør, Dolmsundet i vest og Kjøsøyskaget i nord. Noen småøyer og holmer hører med til området. På Glørstad ligger fire gårdsbruk. I tillegg ligger småbruka Sandåsen, Gåsvika, Moa, Kjøsøya (tre bruk) og Kleiva innenfor området.

Figur 2. Kart over Kjøsøya og Glørstad. Området er avgrenset av sort linje på kartet. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454 og Geovekst GV-L 0900.

Terrenget er svært kupert og på Kjøløy er mesteparten av arealet under 30 moh. Terrenget stiger gradvis mot øst og høyeste punkt er Glørstadjellet 63 moh. Store deler av området består av bart fjell. Bergarten dioritt er vanligst, men på Kjøløy veksler den med biotittrik glimmerstein (NGU 2005). På nordspissen av Kjøløy finnes dessuten et mindre område med kalkstein.

Nåværende og tidligere drift

Vegetasjonsmessig er området dominert av kystlynghei, en type kulturmark som ble etablert for å muliggjøre vinterbeiting på den eviggrønne røsslyngen, figur 3. For flere tusen år siden var disse kystområdene dekket av skog, som så ble brent ned eller hugget. Vinterbeite i lyngheia gjorde at man ikke hadde så stort behov for vinterfôr, noe som igjen frigjorde tid til å drive med fiske. Fisket var en viktig del av næringsgrunnlaget på kysten, noe som muliggjorde ganske tett befolkning på tross av begrensede jordbruksarealer.

Figur 3. Den rødbrune kystlyngheia setter sitt preg på området. Kystlyngheia er et menneskeskapt kulturlandskap som nå er i ferd med å gå tapt. Innimellom berg og hei finnes tårner av dyrka mark og flere steder er det plantet gran.

I dag er det for det meste slutt på det tradisjonelle kystfisket. Mange av gårdene er lagt ned, og i dag er det bare tre storfebesetninger og et bruk med sau i området. Storfebesetningene er på ca. 15 kyr hver. Med andre ord er besetningene blitt langt større og færre enn før. Dette setter også sitt preg på landskapet. Det aller meste av de begrensede innmarksarealene høstes, og dyra beiter for det meste i lyngheia. Storfeet beiter imidlertid annerledes enn småfeet, som tradisjonelt var de viktigste beitedyra i lyngheiene, og løvtrevegetasjonen holdes ikke nede i like stor grad som før.

På Glørstad består besetningen delvis av sida trønderfe, og det produseres matvarer for salg i egen gårdsbutikk.

Biologisk mangfold

Store deler av området består som nevnt av kystlynghei, og det er denne som utgjør den mest interessante vegetasjonen i området. Innmarksarealene er gjødsle og tilsådd, og består derfor av noen få, men produktive plantearter. På Kjøsøya (hele det nordøstre heiområdet) beites det i dag med storfe. Dette området er undersøkt og beskrives under.

Kystlynghei er en menneskeskap landskapstype, som i dag er truet i så å si hele utbredelsesområdet, fra Portugal i sør til Lofoten i nord. På 100 år er 80 prosent av Europas lyngheier forsvunnet (Kaland & Kvamme 2000). Norge er, sammen med bl.a. Portugal og Storbritannia, et av de landa hvor mest av dette kulturlandskapet er bevart. Dette gir oss et helt spesielt ansvar når det gjelder å ta vare på denne landskapstypen. Her til lands er redusert bruk med påfølgende gjengroing og tilplanting den største trusselen mot kystlyngheiene.

Lyngheia i området er av en nokså rik type, først og fremst på grunn av en næringsrik og basisk berggrunn, figur 4. Det kuperte terrenget gjør at det veksler mellom tørre og fuktigere partier, med innslag av myr. Bart berg er også vanlig i lyngheia.

Figur 4. Svarttopp er en fjellplante som vokser der det er kalk i berggrunnen. Det er typisk for nordlige kystlyngheier at vegetasjonen har innslag av fjellplanter.

Typisk for kystlynghei er at røsslyng dominerer vegetasjonen (Norderhaug et al. 1999). Vanlige arter over hele området er kornstarr, smyle, flekkmarihånd, klokkelyng, torvull, multe, tepperot, stormarimjelle, småbjønnskjegg, storbjønnskjegg, skogstjerne, blokkebær, tyttebær, skrubbær og reinlav. I tørrere partier av lyngheia finnes her i tillegg arter som mjølbær, kattedot, rypebær, krekling, tiriltunge, blåbær og slåttestarr. I mer grasrike partier dominerer gulaks, rødsvingel, geitsvingel og engfrytle. I fuktigere partier av heia vokser her blant annet hvitlyng, blåtopp, duskull, finnskjegg, rome, kystmyrklegg og blåknapp. Rik berggrunn gjør at her også er innslag av mer kravfulle arter som svarttopp, harerug, hvitmaure, storblåfjær, fuglevikke, slirestarr og bjønbrodd. I tillegg finnes det en lang rekke ulike mosearter i lyngheia, i fuktige partier blant annet mye torvmoser. Andre registrerte arter er liljekonvall, sisselrot, sølvbunke, mjødukt, nyresoleie, dvergbjørk og bjønnekam.

Lyngheia er i tidlig gjengroingsfase, og i fuktige partier er pors og vier vanlige arter. Den tradisjonelle bruken av lyngheia er redusert, og den invaderes nå av einer, rogn, bjørk og furu, figur 5. Osp er en vanlig gjengroingsart på steder med leiddrenert jord og god eksposisjon. Noen steder er det dessuten plantet gran.

Lynghieiarealer på Glørstad har samme karakteristikk. Her ble et areal øst for Gåsvikvågen undersøkt.

Det finnes dessuten noen hasselforekomster i området. Hassel er et edelløvtre som krever gode vekstforhold for å trives.

Figur 5. Lynghieia er i dag i gjengroing, noe som vises tydelig her på Glørstad. Både furu og løvtrær som rogn, bjørk og osp er vanlige i gjengroende deler av området.

Kulturminner og kulturmiljøer

Det finnes flere gravrøyser i området. Av registrerte gravminner (på ØK-kart) ligger to røyser innerst i Gåsvikvågen, to på Gløsneset og ei i haugen vest for gården Kjøsøy.

Flere steder står det steingjerder ved innmarksarealene. Ved Kleiva er det et kort stykke med steingard mellom sjøen og vegen. På Glørstad er det steingard ned mot Kjøsøyvågen og et lite stykke nord på bnr. 6. Det meste av steingardene befinner seg imidlertid på bnr. 1 på Glørstad, hvor store deler av innmarksarealet er omkranset av steingard, både mot vest, sør og øst.

På 1800-tallet var det gruvedrift i området ved Kjøsøy Gruber. Det finnes rester fra gruvedrifta, blant annet slagghauger, ved Blåhammaren på Kjøsøya.

Gamle vegstykker og stier ut i heia forteller om disse arealenes betydning, og torvdammer vitner om ei tid da landskapet var treløst.

Bygningsmiljøet i området bærer ikke lenger det tradisjonelle preget. Mange nye bygninger av ikke stedstilpasset type dominerer inntrykket. Det som finnes av eldre, tradisjonelle bygninger bærer ofte preg av forfall. Dette gjelder blant annet bebyggelsen på de to bruka på Kjøsøy. På det ene står både laftet stuelån, fjøs og et annet uthus til forfall. På det andre står

bare det store, delvis laftede fjøset igjen. Alle disse bygningene har gammelt bølgeblekk på taket.

På Glørstad er det ei rekke av fire relativt store naust. Disse står med langsida mot vågen, og tre av dem har en åpen ”svalgang” på oversiden for bruk som lagringsplass, figur 6. Dette naustmiljøet utgjør det eneste tradisjonelle bygningsmiljøet i området som fortsatt er i bruk. Nausta viser dessuten områdets tradisjonelle tilknytning til sjøen.

Figur 6. Dette naustmiljøet på Glørstad er det best bevarte bygningsmiljøet i området. Nausta har et overbygg på landsida for lagring av diverse utstyr. Øya utenfor har det best bevarte og velskjøttede lyngheilandskapet i området.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Området Kjøløy – Glørstad er først og fremst preget av et åpent landskap med en oppstykket strandlinje som danner tallrike våger. Noen små øyer og holmer ligger også her. Landskapet er ensformig i den forstand at det i stor grad er preget av lynghei, men det er samtidig svært kupert og variert. I kontrast til de kupertene, rødbrune heiene ligger irrgroen flekker med dyrkamark og en livlig strandsone. Der sjø møter land er det alltid en spenning i landskapet. Det er kontrasten mellom det harde og det myke, samtidig som mellom det trygge og det utrygge. Strandsona har dessuten et mangfold av planter, her møtes både de som hører til sjøen, de som hører til på stranda og de som hører til lenger inne på land.

Det åpne landskapet gjør at det finnes mange flotte utsiktpunkter. Man trenger ikke gå mange meter opp i heia før man har vidt utsyn over hele området og ikke minst mot horisonten, hvor himmel og hav møtes i det fjerne. Det er lyngheiene som gir denne muligheten for utsikt og oversikt, for det er ikke store høydeforskjeller i området. Dekket av skog ville det ikke være utsikt annet enn fra strendene.

Tilgjengeligheten til området er i og for seg god, da her er god veg fram og lett terreng for turgåing. Likevel har området best tilgjengelighet fra sjøsiden, hvor de tallrike vågene og

langrunne strendene utgjør et eldorado for badeturister, figur 7. Fra land er imidlertid området mer ukjent, og det mangler både parkeringsmuligheter og merking.

Figur 7. På Kjøløy og Glørstad finnes tallrike bukter med langrunne strender som byr på gode bademuligheter. Området er en del besøkt av båtturister. Lyngheiene byr dessuten på gode turmuligheter.

Inngrep og trusler

Området har få tekniske inngrep, sett bort fra det som er knyttet til gårdsdrift og noen få eneboliger og hytter.

Storstilt hyttebygging utgjør potensielt en stor trussel mot kulturlandskapet. På Gløneset er det lagt ut et hyttefelt for 30-40 hytter. Gløneset ligger svært synlig til i området, og inngrep her vil synes godt fra flere steder. Et hyttefelt i planlagte omfang vil derfor kunne bli et markert trekk i landskapet her. Hyttefeltet vil dessuten umuliggjøre beiting på Gløneset, slik at det vil gro igjen ganske raskt.

Gjengroing er den største trusselen for kulturlandskapet i området. Det er registrert at alle ubeitede arealer er i en begynnende gjengroingsfase. Opphør av beiting fører til at både løv- og bartrær gis rom for å etablere seg. De første trærne er rogn, vier, dvergbjørk og vanlig bjørk. Både gran og furu er også etablert i området. Hele Kjøløy er i dag i ferd med å gro igjen, og det er i de beskyttede, lavereliggende områdene skogen først etablerer seg.

Dersom gjengroingsprosessene ikke blir holdt i sjakk med beiting, vil det ikke gå altfor lang tid før store deler av landskapet er preget av krattskog. Selv om det kan være ønskelig med leskog rundt husa, er det neppe ønskelig at hele landskapet skal gro igjen, med tilhørende tap av utsikt. Da vil også det unike med området være tapt. Gjengroinga er slik et problem både i forhold til bevaring av vegetasjonstypen kystlynghei, landskapsopplevelse, tilgjengelighet og truer dessuten kulturminnene (som steingarder, torvveger og torvdammer).

Vurdering av området

Glørstad – Kjøløy er et typisk kystkulturlandskap, der lyngheia er den dominerende kulturmarkstypen. Kystlyngheia i området er av en ganske rik type, grunnet næringsrik og delvis kalkrik berggrunn. Dette gir en, for kystlynghei, artsrik vegetasjon. Lyngheia er i dag i gjengroing og er avhengig av at det settes i verk mer omfattende tiltak for at den ikke skal gro igjen i løpet av relativt kort tid.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

De største verdiene i kulturlandskapet knytter seg her til det åpne og varierte landskapet som er dominert av kystlynghei. Området har funksjon som tur- og rekreasjonsområde, særlig fra sjøsida. At området er i bruk av allmennheten, øker igjen verdien av kulturlandskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing av kystlyngheia
- Bevare eldre bygningsmasse
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde god tilgjengelighet for allmennheten

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturmiljøer. Derfor er det viktig at både bygninger, innmark og lynghei ivaretas og ses i sammenheng.

Siden gjengroing er den mest overhengende trusselen mot kulturlandskapet i området, bør hovedsatsingen være å hindre at skog og kratt tar overhånd. Disse lyngheiarealene er dessuten ganske artsrike og det er derfor desto viktigere at de holdes i hevd. Man må være klar over at de arealene som ikke beites vil komme til å gro igjen, som nevnt over. Ekstensiv beiting med storfe er heller ikke nok for å hindre at området gror igjen, da storfe i liten grad beiter på lyng og lauv.

Lyngheiene ble tradisjonelt holdt i hevd hovedsakelig med beiting og lyngbrenning. Vinterstid beitet både sau og geit på lyngen, mens også storfe og hest beitet i heiene sommerstid. Vinterbeitinga foregikk for det meste på røsslyngen, og gjorde at denne ble forynget med et bedre beite som resultat. Lyngbrenning er også en rask og kostnadseffektiv måte å fornye beitet på. *Lyngbrenning, sammen med et passelig beitetrykk, er den viktigste skjøtselsmetoden for å sikre kystlynghei som kulturmarkstype i det lange løp* (Norderhaug et al. 1999).

For å holde lyngheiene i området i hevd, anbefales det å beite med sau i større utstrekning. Særlig vil vinterbeiting ha en positiv effekt på gjengroingssituasjonen i landskapet. Det gis nå årlige tilskudd til vinterbeiting med sau gjennom det regionale miljøprogrammet for landbruket i ordninga *Tilskudd til skjøtsel av kystlynghei*. Siden gjengroinga mange steder har kommet ganske langt, anbefales det å forsøke med lyngbrenning over større arealer. Dette er særlig viktig dersom det bare beites med storfe. Der trær og busker er for store til at de kan brennes, anbefales det rydding med ryddesag først. Dette kan det søkes SMIL-midler til gjennom kommunen. For mer om skjøtsel av kystlynghei (inkludert lyngbrenning), se vedlegg I til rapporten.

Eldre bygninger har ofte kulturhistorisk verdi, og det å ta vare på de tradisjonelle bygningene bidrar til at helheten i kulturlandskapet bevares. På bygningssiden finnes det gode muligheter

for tilskudd til istandsetting gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Tilskudd kan gis blant annet til istandsetting av bevaringsverdige bygninger som jordkjellere, fjøs og andre uthus, i tillegg til bygninger som hører til kombinasjonsbruk jordbruk/fiske, som brygger og naust. Det gis normalt ikke tilskudd til våningshus. For generelle råd om istandsetting av bygninger, se vedlegg II til rapporten.

Når det gjelder andre kulturminner, vil det å hindre at de gror ned langt på veg være tilstrekkelig skjøtsel. Dette gjelder for eksempel gravrøyser, gamle veger og lignende. Dette må ses i nær sammenheng med beiting av lynchheia, der ivaretagelse av kulturminner bør inngå som en del av beitedrifta. Å ta vare på noen av de gamle steingjerdene er av største interesse både for kulturhistoria og opplevelsesverdien i kulturlandskapet. Tilskudd til istandsetting av steingjerder og andre kulturminner i jordbrukslandskapet kan søkes gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Generelle råd om istandsetting av kulturminner finnes i vedlegg II til rapporten.

Hytter og andre bygninger kan fort bli skjemmende inngrep i landskapet, og er særlig synlige i åpne landskap som her. Det er derfor viktig å ta hensyn til dette ved eventuelle utbygginger.

Å avgrense hyttebygginga til regulerte hytteområder er som regel en mye bedre løsning enn spredt hyttebygging. På den måten samles inngrepa, i stedet for at de får anledning til å sette sitt preg på hele landskapet. Man må ta hensyn til at hyttene vil komme til å ligge i et kulturlandskap med dyr på beite, og planlegge deretter. En løsning kan være å peke ut områder som skal forbeholdes beiting, der bevaring og skjøtsel av kystlynchheia står i sentrum, og andre mer avgrensede områder som kan forbeholdes utbygging med hytter.

Det bør stilles krav til både plassering og fargevalg på en eventuell hytteutbygging i området. Hytter bør ikke plasseres på toppen av hauger og knauser, men heller i skråninger og inne i bukter. Da blir de ikke så synlige og vil ikke kunne dominere landskapsbildet. Det bør være et mål at landskapets linjer ikke brytes. Hele området preges først og fremst av rødbrune farger, og dette danner et godt grunnlag for et valg av farger som sørger for at hyttene blir best mulig inn i landskapet. Dette er viktig i et område hvor man har vid utsikt ved bare å gå noen titalls meter opp i terrenget. For flere råd knyttet til nybygging i kulturlandskapet, se vedlegg II til rapporten.

Tilgjengelighet er en viktig forutsetning for at kulturlandskapsverdiene kan oppleves av folk flest. Å hindre gjengroing opprettholder god tilgjengelighet. Ved gjengroing vil busker og kratt hindre fremkommeligheten og etter hvert også utsikten. Dette understreker igjen at gjengroing er den største utfordringa i området.

Etablering av merket tursti kan være et egnet tiltak for å lette tilgjengeligheten ut i lynchheiene. Særlig bør det være aktuelt å etablere en sti langs høgdedraget ut mot Blåhammaren, der opplevelse av kulturminner tilknyttet gruvedrift kan kombineres med flott utsikt over lynchheilandskapet. Også til de mange vågene kan det være aktuelt å etablere sti, for å lette tilgjengeligheten til de gode badeplassene.

Skilting, som forteller om det man ser i kulturlandskapet, kan være gode tiltak. På mye besøkte steder vil små informasjonsbokser eller lignende være med på å gi en større totalopplevelse. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil være vanskelig å se historien som ligger i for eksempel en torvdam, dersom man ikke vet hva som har skapt dammen. På samme måte vil

hele opplevelsen av lyngheilandskapet ikke være den samme for en som er ukjent med at det er et menneskeskapt kulturlandskap, som en som vet at det er skapt og skjøttet gjennom flere tusen år med blant annet beiting og slått.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

3 Lya

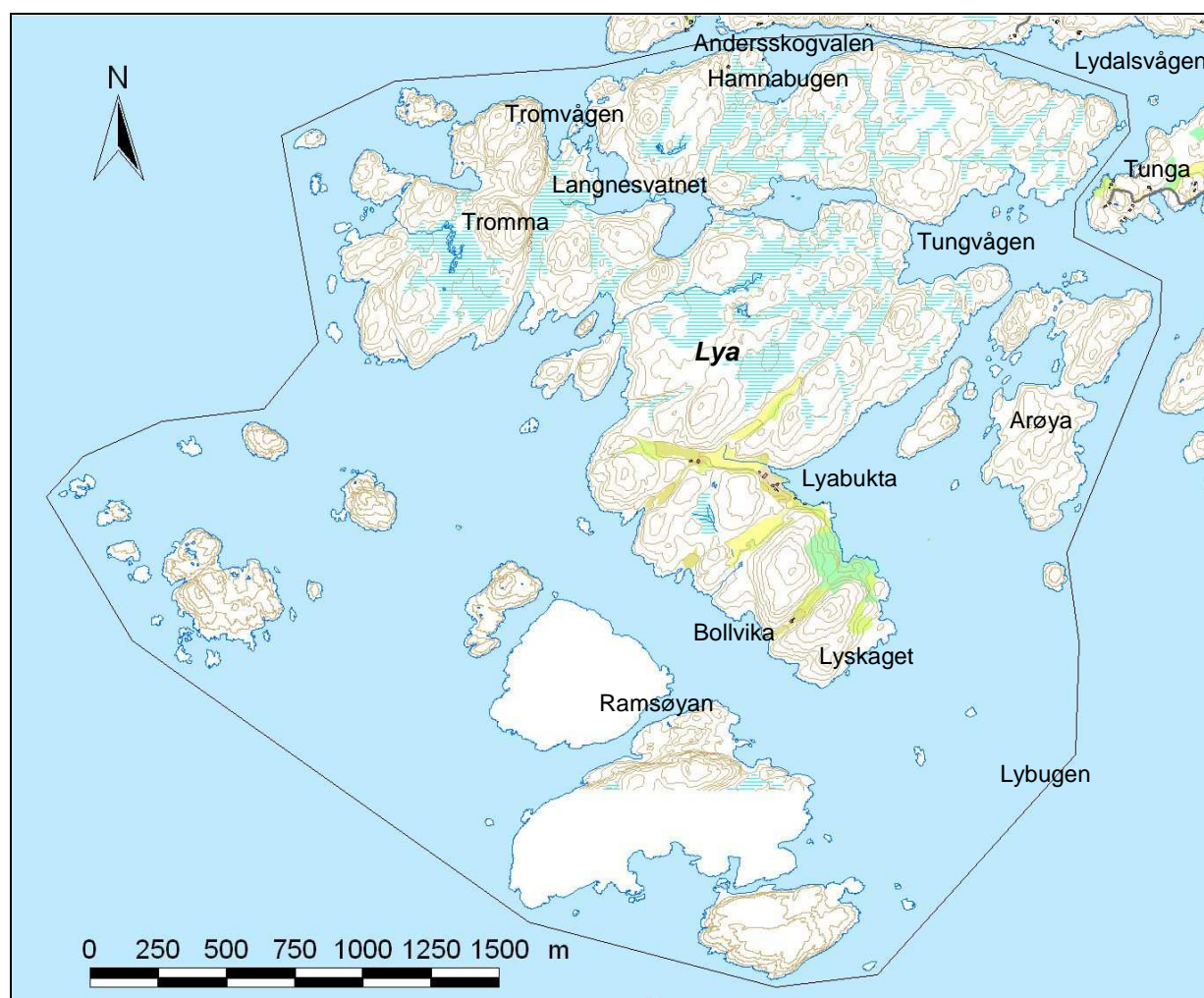
Befart: Medio juni 2004

Hoh.: 0-49 m

Beskrivelse av området

Lya er ei øy som ligger helt sørvest i Hitra kommune, figur 8. Øya er forbundet med Hitra med ei bru over den smale Andersskogvalen. Området har et kupert terreng og er dominert av berg, kystlynghei og myr. Det er to nedlagte gårdsbruk sør på Lya, det ene ved Lyabukta, det andre litt innenfor. I Bollvika er det dessuten en gammel husmannsplass. Gårdene er i dag nedlagt, men øya beites med sau. Til gårdene hører også noen mindre øyer og holmer.

En del av de lavereliggende arealene rundt gårdene er oppdyrket og snor seg mellom bergrabbene. En del av arealet er i gjengroing, særlig de avskjermede arealene i lyngheia. Berggrunnen er mange steder eksponert, og bare i søkk og flaterer arealer dannes et fast dekke, blant annet av torv. Berggrunnen består av granitt og granodioritt (NGU 2005). Begge disse gir et lite produktivt jordsmonn, men de lavtliggende jordbruksarealene i området er trolig mye påvirket av næringsrikt materiale fra sjøen.

Figur 8. Kart over Lya og øyene rundt. Området er avgrenset av sort linje på kartet. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454 og Geovekst GV-L 0900.

Nåværende og tidligere drift

Vegetasjonsmessig er området dominert av kystlynghei, en type kulturmark som ble etablert for å muliggjøre vinterbeiting på den eviggrønne røsslyngen. For flere tusen år siden var disse kystområdene dekket av skog, som så ble brent ned eller hugget. Vinterbeite i lyngheia gjorde at man ikke hadde så stort behov for vinterfôr, noe som igjen frigjorde tid til å drive med fiske. Fisket var en viktig del av næringsgrunnlaget på kysten, noe som muliggjorde ganske tett befolkning på tross av begrensede jordbruksarealer.

Gårdene på øya har små innmarksarealer, men desto større lyngheiarealer, som tidligere var en stor beiteressurs. Til sammen er det vel 60 dekar dyrka mark på Lya. Øya ble fraflyttet på slutten av 60-tallet, og gårdene er nå i bruk som fritidseiendommer. 50 sauer med lam beiter nå hele øya, både det som var innmarksarealer og det som er lynghei. Det blir derfor ikke lenger slått på øya, og sauene går her bare sommerhalvåret.

Det har vært husmannsplasser under gårdene på Lya både i Bollvika og i Roparvika ved Hamnabugen.

Biologisk mangfold

Store deler av området består som nevnt av kystlynghei, og det er denne som utgjør den mest interessante vegetasjonen i området, figur 9. Innmarksarealene er noe gjødsle, og domineres derfor av noen få plantearter. Både lynghei, innmark og bergknauser ved innmarka ble undersøkt.

Figur 9. Kystlynghei dominerer kulturlandskapet på Lya. Disse heiene er blitt til gjennom århundrer med beiting, brenning og slått, og er nå i ferd med å gå tapt. Det åpne heilandskapet gir god utsikt og er et glimrenede turterreng.

Kystlynghei er en menneskeskap landskapstype, som i dag er truet i så å si hele utbredelsesområdet, fra Portugal i sør til Lofoten i nord. På 100 år er 80 prosent av Europas

lyngheier forsvunnet (Kaland og Kvamme 2000). Norge er, sammen med bl.a. Portugal og Storbritannia, et av de landa hvor mest av dette kulturlandskapet er bevart. Dette gir oss et helt spesielt ansvar når det gjelder å ta vare på denne landskapstypen. Her til lands er redusert bruk med påfølgende gjengroing og tilplanting den største trusselen mot kystlyngheiene.

Lynghelia i området er av en nokså fattig type, først og fremst på grunn av en næringsfattig og sur berggrunn. Det kupert terrenget gjør at lynghelia veksler mellom tørre og fuktigere partier, her med store myrrealer i nord. Bart berg er også vanlig i lynghelia.

Typisk for kystlynghei er at røsslyng dominerer vegetasjonen (Norderhaug et al. 1999). Vanlige arter over hele lyngheliarealet er kornstarr, flekkmarihånd, klokkelyng, torvull, multe, tepperot, stormarimjelle, småbjønnskjegg, storbjønnskjegg, skogstjerne, blokkebær, tyttebær, skrubbær dvergbjørk og reinlav. I tørrere partier finnes arter som mjølbær, kattedot, rypebær, krekling og blåbær. I fuktigere partier vokser her blant annet hvitlyng, blåtopp, rome og kystmyrklegg. Av de mer kravfulle artene finnes her innslag av storblåfjær. I lunere skråninger forekommer bjønnekam.

Lynghelia er i tidlig gjengroingsfase, og i fuktige partier er pors og vier vanlige gjengroingsarter. Den tradisjonelle bruken av lynghelia er redusert, og den invaderes også av arter som einer (først ute), rogn, bjørk og vanlig furu. Osp er en vanlig gjengroingsart på steder med leiddrenert jord og god eksposisjon. Det er plantet bergfuru på et område lengst sør på øya, men det er observert at denne arten er i spredning også andre steder på øya. Bergfuru er en innført art som ikke er ønsket i lynghelia.

Engarealene har blant annet arter som sølvbunke, ryllik, engfrytle, tepperot, engsyre, hvitkløver, gulaks og rødsvingel. Stedvis er tuer av sølvbunke, stolpestarr og lyssiv dominerende. Betydelig areal har dessuten mye mose, noe som går på bekostning av grasartene. Dette er artsfattige enger med en degenerert vegetasjon som er preget av gjengroing, figur 10.

Figur 10. Innmarksarealene i området er svakt gjødslet og er relativt artsfattige. Tuer av sølvbunke, stolpestarr og lyssiv er stedvis dominerende og gir et ”ustelt” preg. Langs kantene av innmarka er det vokst igjen med løvskog.

På tørre steder ved berg er det registrert arter som smalkjempe, bitterbergknapp, småbergknapp, gjetertaske, vårskrinneblom, vanlig arve, tiriltunge, karve, bakkeveronika og åkerminneblom.

I tillegg finnes det en del gamle tre rundt tuna i området, både av bjørk og selje. Gamle tre er habitat for en rekke arter og er med på å øke det biologiske mangfoldet i området.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende. Lya er rik på kulturminner knyttet til gårdene som ligger her.

Figur 11. Over Andersskogvalen er det bygget ei bru som gjør det lett å komme over til Lya, som er et mye brukt turområde.

For å komme over til øya må man passere over ei bru, figur 11. Over Andersskogvalen er det bygget opp mur fra begge sider, som det på midten er lagt ei enkel bru over. Det er imidlertid ingen opparbeidet veg herfra og til gårdene lenger sør. Det er imidlertid oppmura et vegstykke ved Tromvågen, men denne har fått hard medfart av havet.

I tilknytning til dyrkamarka finnes det flere rydningsrøyser. Dette er steinansamlinger som ble lagt opp da jorda ble ryddet for stein. En del steingarder er også bygget opp, trolig for det meste av rydningsstein. Langs steingardene vokser det i dag mye skog, noe som gjør at de gror ned og gradvis

også brytes ned. Det er dessuten noe steingard mellom innmarka og sjøen i Lyabukta. På innmarka finnes det flere steder rester av grøfter.

Mellom de to tuna er det bygget en veg som delvis er oppmurt. Denne kjerrevegen er i svært god stand. Vegen går også ut til brygga, som ligger ytterst i Lyabukta. Langs dyrkamarka som strekker seg nordover, er det også anlagt kjerreveg. Den ligger delvis mellom et steingjerde på yttersida og ei åpen grøft på innsida mot innmarka. Denne vegen fører fram til det som er restene av en bygning som har stått på enden her. Det som står igjen er noen steiner som er lagt oppå hverandre til noen lave pilarer, som har båret en trebygning som nå er borte.

På det nordligste tunet står det et våningshus og et fjøs. På tunet i Lyabukta står det to hus samt en takløs potetkjeller og et fjøs fra 1948, figur 12. Dette fjøset var ganske stort for datiden, og er fremdeles i nokså god stand. I Lyabukta står det dessuten to naust og ei brygge. Det er oppmurt kai hvor dampbåten i sin tid la til. Alle bygningene er i forholdsvis god stand, om enn noe begynnende forfall. Bygningsmiljøet på Lya fremstår derfor som nokså komplett.

Figur 12. Bygningsmiljøet på Lya fremstår som nokså komplett og velholdt. Våningshusa i Lyabukta er i god stand, men det store fjøset fra 1948 må ha nødvendig opprustning.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Lya er preget av et åpent lyngheilandskap. I nord dominerer myr store arealer, og tre vatn ligger her på rekke og rad og deler øya på tvers. De rødbrune lyngheiene er her ganske ensformige, og landskapet endrer ikke karakter før man når halvøya i sør. Her dukker plutselig grønne innmarksarealer opp innimellom bergknauser og lynghei. I Lyabukta også et komplett kystgårdsmiljø med naust, brygge og gårdstun.

Strandsona er et viktig stemningsskapende element her, figur 13. Der sjø møter land er det alltid en spenning i landskapet. Det er kontrasten mellom det harde og det myke, samtidig som mellom det trygge og det utrygge. Strandsona har dessuten et mangfold av planter, her møtes både de som hører til sjøen, de som hører til på stranda og de som hører til lenger inne på land.

Det åpne landskapet gjør at det finnes mange utsiktspunkter. Man trenger ikke gå mange meter opp i heia før man har vidt utsyn over store deler av øya og dessuten både mot havet og innover Hitra. Det er lyngheiene som gir denne muligheten for utsikt og oversikt, for det er ikke store høydeforskjeller i området. Dekket av skog ville det ikke være utsikt annet enn fra strendene.

Lya er lett tilgjengelig over Andersskogsvale, og dette har vært utnyttet til å sette opp en kjentmannspost på øya. Disse postene blir besøkt av folk fra hele kommunen, og for å lette tilgjengeligheten til øya er det satt opp gjerdeklyv ved brua.

Området er en del besøkt av båtfolk i sommerhalvåret, og her er gode muligheter for å raste. Det finnes også noen fine strender i området, særlig på øyene sør for Lya (Ramsøyen).

Figur 13. Strandsona er et stemningsskapende element som bidrar til at landskapet oppleves som interessant og variert. Lyabukta har dessuten et interessant kulturmiljø med ei brygge (ytterst), dampskipskai og to naust.

Inngrep og trusler

Området har så å si ingen tekniske inngrep fra øya ble fraflyttet på slutten av 60-tallet. Dette gjør at Lya framstår som et historisk kulturlandskap. Det er heller ikke trolig at det vil bli foretatt særlige inngrep i overskuelig framtid.

Gjengroing er den største trusselen for kulturlandskapet i området. Det er tydelig at selv om området blir beitet, er det i en begynnende gjengroingsfase. For lavt beitetrykk og manglende brenning fører til at både løv- og bartrær gis rom for å etablere seg. De første trærne er rogn, vier, dvergbjørk og vanlig bjørk. Både vanlig furu og bergfuru er også etablert i området. Store deler av området er i dag i ferd med å gro igjen, og det er i de beskyttede, lavereliggende områdene skogen først etablerer seg.

Dersom gjengroingsprosessene ikke blir holdt i sjakk med tilstrekkelig høyt beitetrykk, vil det ikke gå altfor lang tid før store deler av landskapet er preget av krattskog. Selv om det er ønskelig å ta vare på noe av lauvskogen rundt innmarka, er det ikke ønskelig at selve innmarka og lyngheiarealene skal gro igjen. Dette vil føre til ytterligere tap av lyngheiarealer og dessuten tap av utsikt og andre kvaliteter tilknyttet landskapsopplevelsen. Da vil også det unike med området være tapt. Gjengroinga er slik et problem både i forhold til bevaring av vegetasjonstypen kystlynghei, landskapsopplevelse, tilgjengelighet og truer dessuten kulturminnene (som steingarder, gamle veger osv.).

Vurdering av området

Lya er ei øy som består av kystlynghei og to småbruk med et tilhørende naust- og bryggemiljø. Øya er så å si uberørt av moderne inngrep, og fremstår derfor som et helhetlig og interessant kystkulturlandskap. Lya er også et attraktivt turområde. Området er imidlertid i gjengroing, noe som utgjør en fare for at det skal miste noen av de viktigste verdiene knyttet til kulturlandskapet.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

De største verdiene i kulturlandskapet knytter seg her til det åpne og varierte landskapet som er dominert av kystlynghei, og dessuten de godt bevarte småbruka med naustmiljø i Lyabukta. Området har funksjon som tur- og rekreasjonsområde, både fra landsida og fra sjøsida. At området er i bruk av allmennheten, øker igjen verdien av kulturlandskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing av kystlyngheia
- Bevare bygningsmiljøer og kulturminner
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde god tilgjengelighet for allmennheten

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturmiljøer. Derfor er det viktig at både bygninger, innmark og lynghei ivaretas og ses i sammenheng.

Siden gjengroing er den mest overhengende trusselen mot kulturlandskapet i området, bør hovedsatsingen være å hindre at skog og kratt tar overhånd. Både innmarka og lyngheia står i fare for å gro igjen.

Lyngheiene ble tradisjonelt holdt i hevd hovedsakelig med beiting og lyngbrenning. Vinterstid beitet både sau og geit på lyngen, mens også storfe og hest beitet i heiene sommerstid. Vinterbeitinga foregikk for det meste på røsslyngen, og gjorde at denne ble forynget med et bedre beite som resultat. Lyngbrenning er også en rask og kostnadseffektiv måte å fornye beitet på. *Lyngbrenning, sammen med et passelig beitetrykk, er den viktigste skjøtselsmetoden for å sikre kystlynghei som kulturmarkstype i det lange løp* (Norderhaug et al. 1999).

For å holde lyngheiene i området i hevd, anbefales det å beite med sau i større utstrekning. Særlig vil vinterbeiting ha en positiv effekt på gjengroingssituasjonen i landskapet. Det gis nå årlige tilskudd til vinterbeiting med sau gjennom det regionale miljøprogrammet for landbruket i ordninga *Tilskudd til skjøtsel av kystlynghei*. Siden gjengroinga mange steder har kommet ganske langt, anbefales det å forsøke med lyngbrenning over større arealer. Dette er særlig viktig dersom det bare skal beites i sommerhalvåret. Der trær og busker er for store til at de kan brennes, anbefales det rydding med ryddesag først. Dette kan det søkes SMIL-midler til gjennom kommunen. For mer om skjøtsel av kystlynghei (inkludert lyngbrenning), se vedlegg I til rapporten. Her finnes også generelle råd om rydding.

Innmarksarealene kan gjerne skjøttes ved beiting, men dette forutsetter at beitetrykket er høgt nok til at arealene blir helt nedbeitet på høsten. Et hardt nok beitetrykk gjennom sesongen hindrer også at det dannes tuer i så stort omfang. Det anbefales ikke at innmarka gjødsles, da dette øker produksjonen slik at beitetrykket lett kan bli for lavt. Et ugjødslet innmarksareal på

60 dekar skal være nok til ca. 35 sauer med i gjennomsnitt 1,5 lam hver gjennom vekstsesongen (se vedlegg I for omregningstabell). Da er vegetasjonen godt nedbeitet på slutten av beitesesongen. Dette tallet gjelder for dyr som går på et inngjerdet beite. Dersom beitedyra har fri tilgang til lyngheia, og henter næring også derfra, må beitetrykket økes en god del.

Dersom lyngheivegetasjonen brennes, slik at lyngen forynges, vil beitetrykket kunne økes ytterligere. Dette er også nødvendig dersom lyngheiarealene skal kunne holdes i hevd. For å få til et høgt nok beitetrykk kan det vurderes å få til et samarbeid om organisert beitebruk. Det finnes da tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen til tiltak som legger til rette for slik bruk. Dersom det ikke er mulig å få til et høgt nok beitetrykk over hele området, bør det settes opp et sperregjerde slik at den sørlige del av området holdes adskilt fra resten av øya. Da kan man oppnå et langt høyere beitetrykk der og i det minste holde deler av området i hevd. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen også til slik inngjerding.

Det finnes flere godt bevarte, tradisjonelle bygninger i området. At disse bygningene ivaretas bidrar til at helheten i kulturlandskapet bevares. På bygningssiden finnes det gode muligheter for tilskudd til istandsetting gjennom SMIL-ordninga i kommunen. Tilskudd kan gis blant annet til istandsetting av bevaringsverdige bygninger som jordkjellere, fjøs og andre uthus, i tillegg til bygninger som hører til kombinasjonsbruk jordbruk/fiske, som brygger og naust. Det gis normalt ikke tilskudd til våningshus. For generelle råd om istandsetting av bygninger, se vedlegg II til rapporten.

Tilgjengelighet er en viktig forutsetning for at kulturlandskapsverdiene kan oppleves av folk flest. Å hindre gjengroing opprettholder god tilgjengelighet. Ved gjengroing vil busker og kratt hindre fremkommeligheten og etter hvert også utsikten. Dette understreker igjen at gjengroing er den største utfordringa i området.

Etablering av merket tursti kan være et egnet tiltak for å lette tilgjengeligheten ut i lyngheia. En merket rundtur på øya, der også noen av de gamle, oppmura vegene ved gårdene tas i bruk, vil gi et godt tilbud for lokalbefolkningen. Når en slik rundtur merkes og skiltes med kartutsnitt, øker også sjansen for at folk tar i bruk området.

Skilting, som forteller om det man ser i kulturlandskapet er et aktuelt supplement til en tursti. På interessante lokaliteter vil små informasjonsbokser eller lignende være med på å gi en større totalopplevelse. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil være vanskelig å se historien som ligger i for eksempel en torvdam, dersom man ikke vet hva som har skapt dammen. På samme måte vil hele opplevelsen av lyngheilandskapet ikke være den samme for en som er ukjent med at det er et menneskeskapt kulturlandskap, som en som vet at det er skapt og skjøttet gjennom flere tusen år med blant annet beiting og slått.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

4 Strøm – Melandsjø

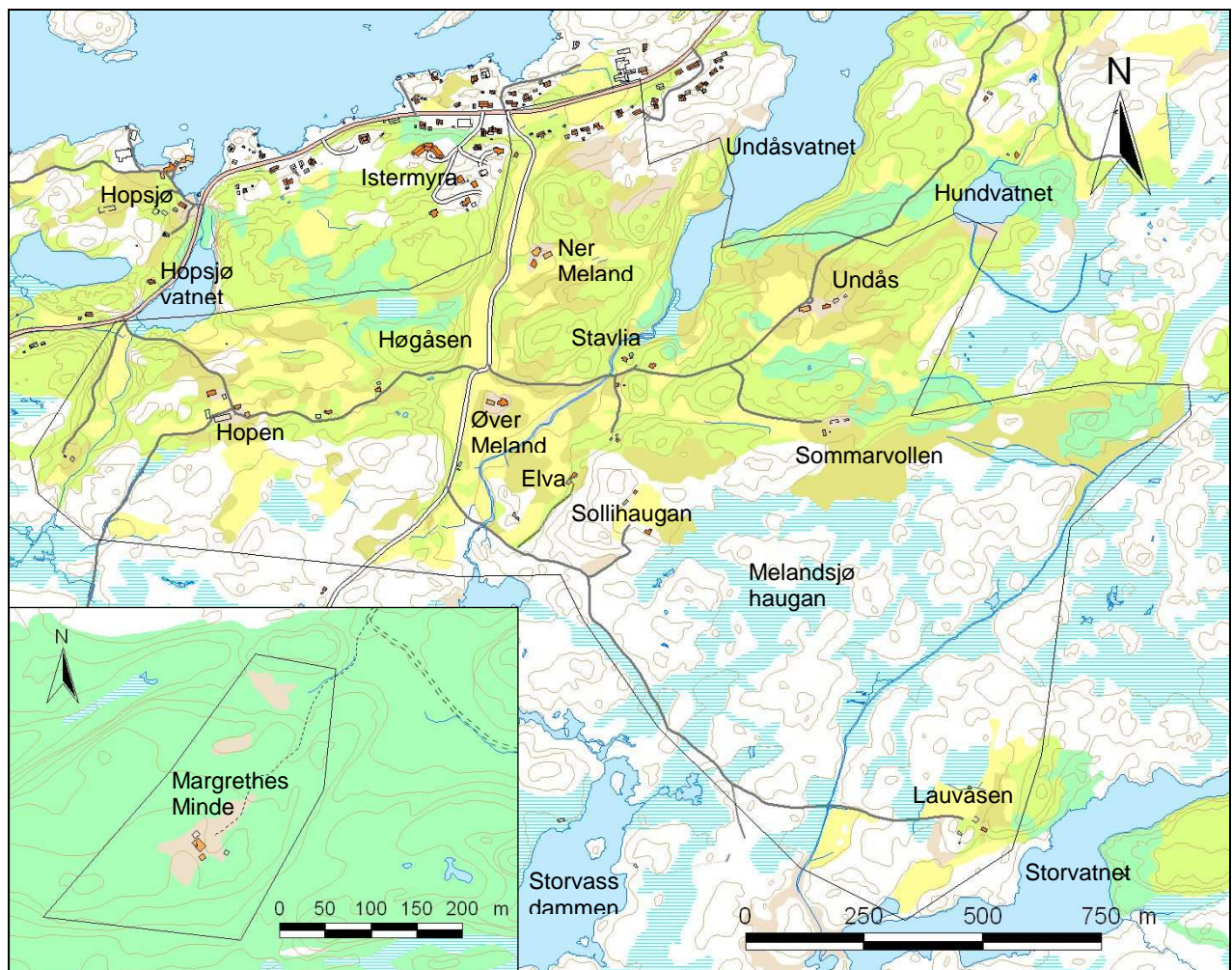
Befart: Medio juni 2004

Hoh.: 0-71 m

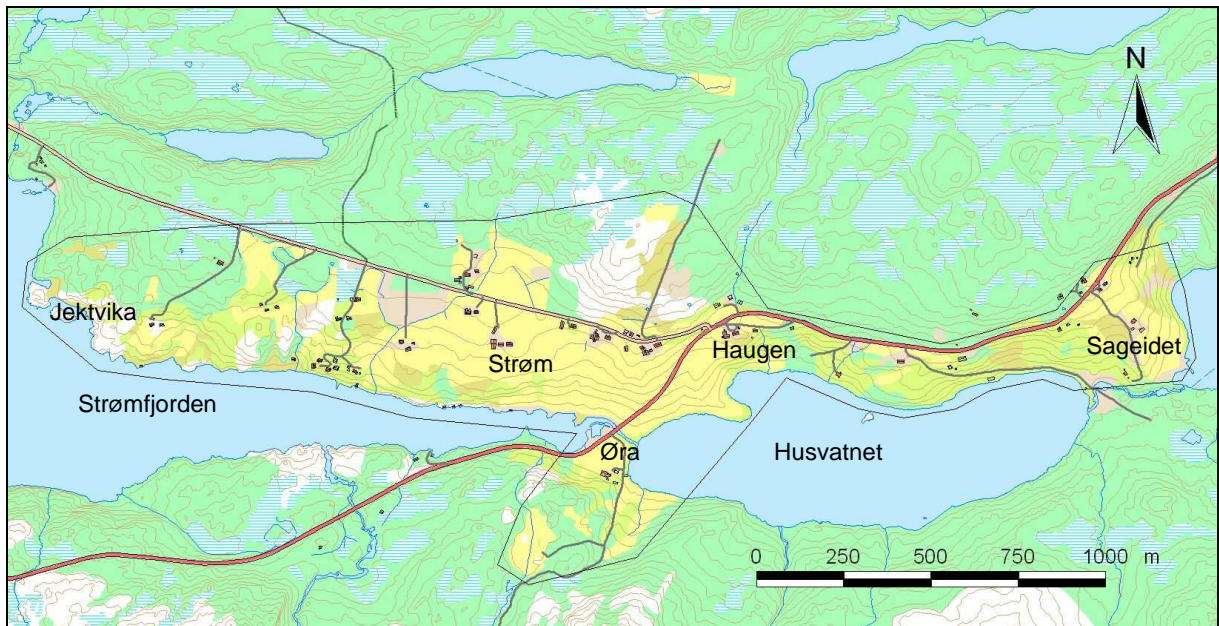
Beskrivelse av området

Området strekker seg fra Melandsjø i nord (figur 14) over heia til Strøm i sør (figur 15). Det består av to grender som bindes sammen av flere gamle ferdselsveger og stier. Midt mellom grendene ligger den gamle lyst- og jaktresidensen Margretes Minde. Området er i mindre grad preget av kystlynghei. Gårdene her er stedvis brattlendte og generelt kuperte, men har flatere partier innimellom. Området strekker seg fra sjøen og oppover i heia, til høyeste punkt på Margretes Minde, 71 moh.

Geologisk er Melandsjø preget av bergarter som gneis, granitt, glimmerskifer (som gir kalkholdige avsetningsbergarter) og amfibolitt (Bele 2001). På Strøm består berggrunnen for det meste av dioritt (NGU 2005). Gneis og granitt er tungforvitrelige og gir et næringsfattig jordsmonn, mens glimmerskifer, amfibolitt og dioritt er lettforvitrelig og gir et næringsrikt jordsmonn (miljolare.no 2005).

Figur 14. Kart over Melandsjø med Margretes Minde innfelt. Området er avgrenset av sort linje på kartet. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsnr. MAD 12002-R127454 og Geovekst GV-L 0900.

Figur 15. Kart over Strøm. Området er avgrenset av sort linje på kartet. Kartdata: Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Statens kartverk/tillatelsesnr. MAD 12002-R127454 og Geovekst GV-L 0900.

Nåværende og tidligere drift

Fra gammelt av var det tradisjonell, allsidig jordbruksdrift i området, med storfe, sau, geit og hest. Dette ga en variert beitepåvirkning som skapte varierte og artsrike vegetasjonstyper. Alle gårdene i området har hatt nær tilknytning til sjøen, med kombinasjon jordbruk/fiske. På Strøm har det i tillegg vært kombinasjon med skogbruk. De mest opprinnelige gårdene i området er Undås og Sommarvollen. På Sommarvollen er det i dag ikke bosetning eller ordinær drift, men innmarka beites og holdes i hevd, figur 16.

Figur 16. Sommarvollen er et nedlagt bruk som i dag beites. Her finnes mange verdifulle elementer i kulturlandskapet, som store, gamle trær, rydningsrøyser, steingarder, hustufter og lignenede.

Også Undås er fraflyttet, og her er det i dag bare Kjerkgårdsekra som er i bruk, som siloslått. For ca. 40 år siden tok drifta slutt, og fram til midten av 90-tallet ble området beitet av ungdyr. I de siste åra har det ikke vært beitedyr i området. Imidlertid har det blitt ryddet en del trevegetasjon for å holde gjengroinga i sjakk.

I forhold til tidligere, er drifta betydelig redusert i området. Dette innebærer at en del arealer blir liggende brakk. På Strøm gjelder dette først og fremst strekningen langs husvatnet, på Melandsjø gjelder det som nevnt både Undås og Sommarvollen, men også på de fleste andre bruka er betydelige arealer gått ut av drift. Dette gjelder særlig tungdreven jord. Også antallet gårdsbruk i drift er redusert betraktelig sammenlignet med tidligere.

Biologisk mangfold

Mangfoldet av planter og dyr i jordbrukslandskapet kan være stort. Naturlig forekommende arter har funnet nye voksesteder i beite- og slåttemark og dannet et mangfold som skiller seg fra naturen ellers. Mangfoldet er størst i områder hvor det ikke har vært pløyd, gjødslet eller tilsådd, men høstet på mer tradisjonelt vis med slått og beiting. Slike arealer kalles gammel kulturmark, og er viktige å ta vare på av hensynt til vårt biologiske mangfold.

Vegetasjonen på Undås er nærmere undersøkt i forbindelse med en skjøtelsesplan som er laget for gården (Bele 2001), figur 17.

Figur 17. Undås er et nedlagt gårdsbruk på Melandsjø. Vegetasjonen består av gammel kulturmark og har et høyt antall arter. Murene på fjøset er fra 1600-tallet og skal etter sigende stamme fra ei gammel kirke.

Det ble da registrert 138 karplanter i beitemarka her. Av disse kan nevnes vestlige arter som storfrytle og kusymre, varmekjære arter som hengeaks og hassel og kalkkrevende arter som blåstarr, stortveblad, rødflangre, dunhavre, hjertegras og dvergjamne (Bele 2001). På grunn av manglende beiting er typiske eng-/beiteplanter som bakkesøte, kattefot, vill-lin, småengkall

og øyentrøst i tilbakegang (Bele 2001). Vegetasjonen på Undås er i gjengroing, noe innslag av arter som firkantperikum, skogstorkenebb, hundegrass, hundekjeks, mjødukt og sølvbunke viser (Bele 2001). Oppslag av einer er typisk for vegetasjonen her. Mange krevende kulturmarksarter har dessuten overlevd langs den gamle postvegen.

Rester av gammel kulturmark finnes også på Sommarvollen på Meland og på Sageidet på Strøm, figur 18. På Hopen på Meland beites også store arealer med preg av gammel kulturmark. Arealet er imidlertid gjødslet og derfor ikke så artsrikt. På et areal med preg av hagemark (med bjørk som det dominerende treslaget) ble det imidlertid funnet typiske kulturmarksarter som markjordbær, tveskjeggveronika, harerug og gulaks. En god del arealer er i gjengroing over hele området.

Figur 18. På Sageidet på Strøm er det rester av gammel kulturmark. Her er noe av de gjengrodde arealene nylig ryddet, slik at kulturlandskapet har blitt åpnere. Å bevare gamle trær har positiv virkning både på det biologiske mangfoldet og på vår egen trivsel.

Ellers kan det nevnes at det finnes en del gammel hasselskog på Meland, i den østvendte lia nedom Hopsjøåsen. Denne skogen er vernet som naturreservat etter naturvernloven, og formålet er å verne om en av de rikeste hasselskogslokalitetene i Trøndelag (DN 2005). Området har innslag av arter som lundgrønnaks, kratthumleblom, storklokke, kranskonvall og stortveblad, og har verdi for undervisning og forskning. De nedre partier av lia er noe beitepåvirket, noe som er anbefalt at bør opprettholdes. Grana er imidlertid i ferd med å spre seg i området, og er anbefalt hugget.

Kulturminner og kulturmiljøer

Tradisjonelle bygninger og bygningsmiljøer har verdi som kulturminner og er med på å skape et harmonisk og vakkert kulturlandskap. Spor etter tidligere driftsmetoder har også slike verdier. Dette kan være steingarder, rydningsrøyser, oppmurte veger, bruer og lignende.

På Strøm ligger det flere gravrøyser. Ei ligger nedenfor tunet på Haltvikhaugen og to like ovenfor vegen; ei ved Myra og ei ved på Vestergården. Nedenfor Nordgården ligger et større område med arkeologiske kulturminner, markert som en U i kartverket.

Det aller første kirkestedet på Hitra lå trolig på Undås. Det sies at fjøset som står her i dag er bygd opp av murene fra den gamle kirka (Forbord & Svendsen 1974). Fjøset er fra 1600-tallet og har doble murer (Bele 2001). Nedenfor fjøset ligger Kjerkgårdsekra, som er den gamle kirkegården.

Av andre eldre bygninger kan nevnes et ”størhus” på Hopen, figur 19. Dette har vært brukt som eldhus og stall. Et kvernhaus på Øvre Meland er restaurert ved hjelp av tilskuddsmidler. Kvernhaus er i dag blitt en sjeldenhet, og er derfor vel verdt å ta vare på. Dette kvernhuset var minst 100 år gammelt og det har vært sagbruk på stedet siden 1600-tallet. 150 m fra kverna er det en inntaksdam, Storvassdammen, som ble bygget i 1870.

Figur 19. Tunet på Hopen. Huset til venstre har vært i bruk som eldhus og stall. Huset til høyre er en tradisjonell stuebygning. Tunet ligger i et kulturlandskap med store beiteområder.

På Strøm ligger gårdene på rekke og rad i lia ned mot fjorden. Området fremstår som et flott kulturlandskap med velholdte gårder og naustmiljø ved sjøen, figur 20.

Den første vegen på Hitra var postvegen fra 1849 (Bele 2001). Denne vegen går på sørøstsiden av Undåsvatnet og videre forbi Undås og Hopen. Dette var hovedvegen på Hitra fram til 1950-tallet, og i dag er den en mye brukt turveg.

Melandsgruvene hadde i nyere tid gruvedrift i marka sør for Melandsjø. Det ble da utvunnet kopperkis, og det finnes ennå rester av dette.

Figur 20. På Strøm ligger gårdene på rekke og rad i ei sørvendt li. Dette er et aktivt drevet og velkjøttet kulturlandskap. Gårdene er gjennomgående noe større enn på Melandsjø.

Figur 21. En stor steingard omkranser Margethes Minde. Bildet viser ”portåpningen” i muren og to store asketrær som er rester av en allé.

Margrethes Minde. I Norge levde renessansen og barokken i hagekunsten side om side sist på 1700-tallet og først på 1800-tallet. De fleste av disse geometriske parterrehagene i vårt land er nå borte.

Mellom Strøm og Melandsjø ligger lyst- og jaktresidensen Margrethes Minde. Den ble anlagt på ei gammel seter i Selsåsen i tiden mellom 1809 og 1819 og hørte opprinnelig til under Hopsjø (Nilssen 2003a). En akvarell fra 1819 viser at det var oppført en prektig bygning med symmetrisk hovedfasade på vollens høyeste parti. Det var anlagt en symmetrisk hage med grusganger i et rutemønster foran bygningen. En stor, nesten to meter høy ringmur omkranser stedet, figur 21. Utenfor denne finnes en mer alminnelig steingard. Vi finner i dag eple, pære, kirsebær, stikkelsbær, rosebusker og vårblostmrende urter på stedet. Denne vegetasjonen er svært verdifull, ettersom den er autentisk dokumentasjon på de hagevekstene som opprinnelig ble plantet her (Nilssen 2003a).

Hagen ble anlagt i renessansens stramme, geometriske formspråk (Nilssen 2003a). Den aksiale tilknytningen mot bygningen peker imidlertid framover mot barokken, det samme gjør askealleen som flankerte den siste del av adkomstvegen opp til

Flere asker står fortsatt i den gamle alleen. Området innenfor steingardene er imidlertid forfalt i forhold til det opprinnelige hageanlegget, og selve parterrehagen er det bare antydninger igjen av, figur 22. Ellers har en del furu etablert seg her og i feltsjiktet er det kommet opp mye lyng i stedet for gress.

Figur 22. Det meste av hageanlegget på Margrethes Minde er i dag forfalt, men ennå står noen gamle frukttrær og urter igjen. Bygningen i midten er den nye sportshytta og bygningen til høyre er den rehabiliterte melkekjelleren.

I 1870 ble hovedbygningen flyttet til Meland og på slutten av 1800-tallet var også hageanlegget forfalt (Nilssen 2003a). Dagens bygning er den fjerde på stedet og ble satt opp av Ut-Hitra Sportsklubb i 1987. En melkekjeller fra ca. 1890 fremstår i dag i god stand. Ellers står det en gammel utedo i steinmuren vest for hytta.

Landskapsopplevelse og tilgjengelighet

Området Strøm – Melandsjø er svært variert. Dette henger sammen med at avstanden mellom Strøm og Melandsjø er rundt 7 km i luftlinje. Landskapet på kysten har da også i utgangspunktet stor variasjon over korte avstander.

Området på Melandsjø er preget av å være småkupert. Her er det ingen tydelig struktur i gårdsmiljøet og gårdene ligger spredt i landskapet. Dette gjør at det er umulig å få oversikt over området fra noe sted, samtidig som det gjør landskapet variert og interessant å ferdes i. Gårdene er skilt fra sjøen, da det ligger byggefelt og en veg mellom dem og fjæra.

På Strøm ligger gårdene på rekke og rad i en jevn, skrånende bakke ned mot sjøen og vatnet. Dette gjør det forholdsvis lett å få oversikt over området. Det finnes trær rundt tuna og som klynger i den dyrka marka og langs gårdsgrensene. Dette gir et variert og interessant kulturlandskap. Kontakten med sjø og vann gir liv til landskapet og er en viktig del av

opplevelsen her. Relativt store gårder på selve Strøm og mindre gårder på Sageidet bidrar også til et interessant kulturlandskap.

På Melandsjø går den gamle postvegen gjennom området og gir mulighet for en rundtur rundt Undåsvatnet. Vegen går både gjennom noen områder med skog og gjennom et attraktivt kulturlandskap, med blant annet den interessante gården Undås og det velholdte beitelandskapet på Hopen, figur 23.

Figur 23. Det velpleide beitelandskapet på Melandsjø bidrar til et variert og åpent kulturlandskap, noe som gjør det interessant å ferdes her.

En gammel veg, Straumsvegen, går over heia mellom Melandsjø og Strøm. Vegen er merket og lett å ta seg fram langs. Heia her er nærmest Melandsjø ganske åpen og delvis preget av kystlynghei. Svært store arealer er dessuten dekket av myr og skog, og skogen er særlig fremtredende når man nærmer seg Strøm. Vegen over heia gir rom for spennende natur- og kulturopplevelser og fortjener å bli mye brukt. Terrenget er lett og landskapet variert, og flere vann bidrar til å gi landskapet liv.

Mellom Strøm og Melandsjø ligger dessuten Margretes Minde, ved en liten avstikker av Straumsvegen. Når man er ukjent i området, oppleves det som overraskende å finne et slikt sted midt i dette skog- og heilandskapet. Stedet er fascinerende og kan lett gi liv til fantasien. Samtidig er det et rolig og fredelig sted.

På Strøm er det ved Sageidet det er best turmuligheter. De nedlagte småbruka her gir da også en helt spesiell opplevelse. Deler av den gamle innmarka er ryddet og har innslag av gamle, flotte frukttrær. Det er nå bygget en grusveg et stykke langs Husvatnet, slik at det er mulig å gå en liten rundtur om Sageidet.

Inngrep og trusler

Området har relativt få tekniske inngrep, sett bort fra det som er knyttet til gårdsdrift og noen få eneboliger og hytter. På Melandsjø er det først og fremst nyvegen og bebyggelsen langs Dolmsundet som utgjør større inngrep. På Margrethes Minde er det satt opp en moderne sportshytte som bryter med helheten i kulturmiljøet her. På Strøm utgjør nyvegen et moderne inngrep som preger landskapet her. Inngrep i forbindelse med vindmølleparken på Hitra har også satt sine spor i landskapet her, særlig grusvegen som er bygd som anleggsveg til området. Denne griper inn i landskapet ved Husvatnet/Sageidet og er ennå et tydelig sår i landskapet. I tillegg er selve vindmølleparken synlig fra området, uten at den dominerer landskapsbildet sett fra Strøm. Så snart man går litt opp i høyden er inngrepet imidlertid svært synlig.

Utbygging med eneboliger eller hytter innenfor området er neppe aktuelt på Strøm, men på Melandsjø kan en det være aktuelt med utbygging. En utbygging som i hovedsak foregår som fortetting mellom de allerede etablerte områdene vil neppe ha særlige negative konsekvenser. Utbygging innover i området vil derimot påvirke opplevelseskvalitetene i landskapet i negativ grad. Det er nettopp det å kunne gå gjennom naturen og et tradisjonelt kulturlandskap som gjør området fra Melandsjø til Margrethes Minde så fint og interessant.

Gjengroing er likevel den største trusselen for kulturlandskapet i området. Store beitearealer er allerede grodd igjen og utviklinga går mot at stadig større arealer blir skog. Eksempler her er på nordsiden av Husvatnet på Strøm og på Undås på Melandsjø, hvor både det åpne landskapet og den artsrike floraen trues av gjengroinga. Selv om det kan være ønskelig med noe skog, er det neppe ønskelig at hele landskapet skal gro igjen, med tilhørende tap av utsikt. Alle ubeitede arealer er i en begynnende eller sen gjengroingsfase. Også arealer som beites står i fare for å gro igjen, dersom beitetrykket ikke er høgt nok, og treoppslag som etablerer seg langs kantene holdes nede. Opphør av beiting og for lite beiting fører til at både løv- og bartrær gis rom for å etablere seg. Mer om gjengroingsprosessen er å finne i vedlegg I til rapporten.

Vurdering av området

Strøm – Melandsjø er et interessant kulturlandskapsområde med tallrike muligheter for turgåing og rekreasjon. Mange gamle veger binder de ulike elementene sammen, og av det mest interessante er de gamle, artsrike engene og fjøset på Undås, jakt- og lystresidensen Margrethes Minde og gravminnene på Strøm. Det ca. 200 år gamle hageanlegget Margrethes Minde er svært sjeldent, særlig med tanke på at det ligger flere kilometer fra bosetning (Nilssen 2003a).

Området er del av et større område i Dolmsundet. Foruten det særegne kulturlandskapet vi har i områdene langs begge sider av sundet, inneholder området flere kulturminner og kulturmiljøer fra ulike tidsepoker. Her kan blant annet nevnes fornminner i form av 9000 år gamle boplasser fra steinalderen, gravrøyser fra jern- og bronsealder, Dolm kirke og kirkegård fra senmiddelalderen, Dolm prestegård med hustufter og rester av hageanlegg fra 1800-tallet og det gamle Hopsjø handelssted med tilhørende hageanlegg (Nilssen 2003a). Samlet sett har området svært stor kulturhistorisk og kulturlandskapsmessig verdi. Dolm er også verdsatt som ett av de tretten mest verdifulle kulturlandskapa i Sør-Trøndelag i *Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag* (Liavik 1996). Strøm – Melandsjø bør sees i sammenheng med de omkringliggende områdene.

Aktuelle tiltak/skjøtselsanbefalinger

De største verdiene i kulturlandskapet knytter seg her til variasjonen i kulturlandskapet, hvor det finnes store biologiske, kulturhistoriske og opplevelsesmessig verdifulle elementer. Strøm – Melandsjø er et mye brukt tur- og rekreasjonsområde. At området er i bruk av allmennheten, øker igjen verdien av kulturlandskapet.

For å ta vare på de store kulturlandskapsverdiene i området, bør følgende arbeides med:

- Hindre gjengroing av gammel kulturmark
- Bevare eldre bygningsmasse
- Unngå skjemmende inngrep i området
- Opprettholde og videreutvikle god tilgjengelighet for allmennheten

Sammenhengen mellom jord og bygningsmasse er det som skaper helhetlige og særlig verdifulle kulturmiljøer. Derfor er det viktig at både bygninger og kulturmark ivaretas og sees i sammenheng.

Siden gjengroing er den mest overhengende trusselen mot kulturlandskapet i området, bør hovedsatsingen være å hindre at skog og kratt tar overhånd. For Undås er det utarbeidet en egen skjøtselsplan (Bele 2001) med tanke på å holde det artsrike kulturlandskapet i hevd. Det anbefales at denne følges opp. Med den tilstanden som er i området i dag, haster det å få inn beitedyr eller få i gang årlig slått dersom artsrikdommen skal bevares og det åpne preget beholdes. Det kan søkes SMIL-midler gjennom kommunen til rydding av skog og kratt og til inngjerding av området før beitedyr settes inn. Den artsrike vegetasjonen gjør at Undås kvalifiserer for *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark*, hvor det gis årlige tilskudd for slått eller beiting.

På Strøm er det først og fremst Sageidet som utgjør et særegent element i landskapet. Dette arealet bør skjottes i tråd med anbefalingene i vedlegg I til rapporten. Området er i dag delvis ryddet og vegetasjonen bærer preg av gammel kulturmark, uten at det er særlig artsrikt. Det anbefales derfor at området følges opp med supplerende registreringer dersom det blir holdt i hevd med beiting uten tilførsel av gjødsel over noen år, dette for å se om flere arter da får tid til å etablere seg og at området derfor kan kvalifisere for *Tilskudd til skjøtsel av gammel kulturmark*.

Det finnes gjengroende arealer på de fleste gårdene i området, og tilskudd gjennom SMIL-ordninga kan være aktuelt for å åpne disse og dermed forbedre beitekvaliteten og kulturlandskapet. Som nevnt gis det også tilskudd til inngjerding der det er behov for det. For nærmere anbefalinger med tanke på restaurering og skjøtsel av slike områder, se vedlegg I til rapporten.

For Margrethes Minde er det utarbeidet en skjøtselsplan (Nilssen 2003b). Det blir her anbefalt rydding av uønsket vegetasjon, årlig grasslått innenfor steingjerdet, dokumentasjon av gjenværende trær, busker og urter (med sortsbestemmelse), restaurering av askealleen, restaurering av smuglerhulen, utbedring av steingardene, løpende vedlikehold av melkekjelleren og priveten (utedoen) og utarbeidelse av informasjonstavle og skilter. En mer radikal tilnærming innebærer at hageanlegget restaureres tilbake til sin opprinnelige form. I skjøtselsplanen pekes det på at sportshytta som står her i dag bryter med den tette sammenhengen som opprinnelig var mellom bygning og hageanlegg. Det er derfor anbefalt at denne flyttes for at det skal ha noen hensikt å restaurere selve hageanlegget.

Det finnes flere eldre bygninger i området, som ”størhuset” på Hopen og det spesielle fjøset på Undås. Slike bygninger kan restaureres med hjelp av midler fra SMIL-ordninga i kommunen. Det stilles ingen bestemte krav til alder, men aktuelle bygninger er gjerne av en type som var vanlig før, men som nå er blitt sjeldne. Det gis normalt tilskudd til de fleste slike bygninger som har inngått som en del av jordbruksdrifta, så som driftsbygninger, stabbur, smier, mastuer, høyløer, kvernhus, naust og brygger. Det gis normalt ikke tilskudd til våningshus. Det tilrådes at bygninger restaureres i samsvar med anbefalingene i vedlegg II til rapporten.

Steingjerder finnes flere steder i området, og på Strøm også gravrøyser. Slike kulturminner er særegne og interessante elementer i kulturlandskapet som bør ivaretas. En vanlig utfordring er å hindre at de gror ned. For gravrøyser og lignende fornminner gis det nå årlige tilskudd til skjøtsel gjennom *Tilskudd til skjøtsel av arkeologiske kulturminner på innmark*. For steingjerder, gamle veger og lignende, kan det søkes tilskudd til restaurering gjennom SMIL-midlene i kommunen. Nærmere anbefalinger om skjøtsel av slike elementer er gitt i vedlegg II til rapporten.

Tilgjengelighet er en viktig forutsetning for at kulturlandskapsverdiene kan oppleves av folk flest. Å hindre gjengroing opprettholder god tilgjengelighet. Ved gjengroing vil busker og kratt hindre fremkommeligheten og etter hvert også utsikten. Dette understreker igjen at gjengroing er den største utfordringa i området.

Å ta vare på de gamle vegene i området er sentralt for å opprettholde tilgjengeligheten og opplevelsen av kulturlandskapet. Turer langs gamle veger er dessuten en kulturhistorisk opplevelse i seg selv. Behovet for å etablere nye turstier er ikke så stort, ettersom turmulighetene allerede er svært gode. Bedre skilting og merking vil imidlertid lette tilgjengeligheten, da flere vil kunne finne fram til turvegene.

Informasjonstavler, som forteller om det man ser i kulturlandskapet, er også et anbefalt tiltak. På mye besøkte steder vil små informasjonstavler eller lignende være med på å gi en større totalopplevelse. Jo mer kunnskap man har om det landskapet man ser rundt seg, jo mer interessant vil opplevelsen av det bli. Det vil være vanskelig å se verdien i de nå sjeldne kulturmarkene på Undås om man ikke vet noe om dem.

Tiltak for å øke tilgjengeligheten i kulturlandskapet kan gis tilskudd gjennom SMIL-ordninga i kommunen, og omfatter blant annet etablering av turstier, oppsetting av benker, skilting og merking. Mer informasjon om slike tiltak finnes i vedlegg II til rapporten.

5 Kilder

Skriftlige kilder

- Bele, B. 2001. Grønn forskning 25/2001. Skjøtselsplan for Undås/Amunderås, Hitra, Sør-Trøndelag. Planteforsk Kvithamar forskingssenter.
- Forbord, O. & Svendsen, A. L. 1974. Hitra. Topografisk-arkeologisk registrering 1968-69. Bind I. Funn og fornminner i Sør-Trøndelag. Universitetet i Trondheim. Det Kgl. Norske Videnskabers Selskab, Museet. Trondheim.
- Kaland, P. E. & Kvamme, M. 2000. "Lyngheiseret og Europas lyngheier. Vern av kulturlandskap gjennom fagformidling og reiseliv". S. 112-125 i Austad, I. & Ådland, E. (red.): Kulturminner, kulturlandskap og kultur-turisme. Bergen Museums skrifter nr. 11.
- Liavik, K. 1996. Nasjonal registrering av verdifulle kulturlandskap i Sør-Trøndelag, sluttrapport for Sør-Trøndelag. Fylkesmannen i Sør-Trøndelag, Miljøvernavdelingen, Trondheim.
- Nilssen, T. 2003a. Historiske hager på Hitra. Historikk, dokumentasjon og retningslinjer for restaurering. Del 1: Lyst- og jaktresidensen Margrethes Minde. Lunde og Nilssen AS, landskapsarkitekter MNLA. Trondheim.
- Nilssen, T. 2003b. Lyst- og jaktresidensen Margrethes Minde. Plan for opprusting og skjøtsel. Lunde og Nilssen AS, landskapsarkitekter MNLA. Trondheim.
- Norderhaug, A., Austad, I., Hauge, L og Kvamme, M. 1999. Skjøtselsboka for kulturlandskap og gamle norske kulturmarker. Landbruksforlaget.
- SLF 2004. Statens landbruksforvaltning og Fylkesmannen i Sør-Trøndelag. Etter register for produksjonstilskudd.

Kilder på internett

- Direktoratet for naturforvaltning (DN) 2005. Naturbase. I *naturbase.no* [online]. Tilgang: <http://www.naturbase.no> [Sisert 31.10.2005].
- miljolare.no 2005. Nettverk for miljølære. I *miljolare.no* [online]. Tilgang: <http://www.miljolare.no> [Sisert 31.10.2005].
- NGU 2005. Bergrunnsgeologidatabasen. I *Geologi for samfunnet* [online]. Tilgang: <http://www.ngu.no/kart/bg250> [Sisert 31.10.2005].
- SSB 2005. Regional statistikk. I *Statistisk sentralbyrå* [online]. Tilgang: <http://www.ssb.no/kommuner/region.cgi?nr=16> [Sisert 24.11.2005].